

Terminologia descântatului în limba română

Ioana Repciuc

Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași

Abstract: The different terms for magic practices used by the Romanian peasants were preserved until late in the 20th century, determining the first folklorists to wonder on their specific meanings. Nonetheless, the reality named by these different words was unitary enough on the whole territory inhabited by Romanians and often emphasized the positive, therapeutic side of magic. Therefore, the main and most spread word for verbal magic in Romanian was *descantec*, which is analysed here from the point of view of its possible Latin roots, and its Romance and Germanic synonyms.

Key-words: Romanian magic, European charms, Latin origin, folklore, bewichment, unwichment.

Terminologia referitoare la magia verbală românească este destul de unitară, stabilizându-se după ce la începutul secolului trecut, primii folcloriști români au oscilat în jurul mai multor cuvinte care denumeau acțiunea magică. Este mai ales cazul celebru al lui Simeon Florea Marian, care într-un studiu plasat la începutul unei antologii de descântece publicate în anul 1893, propune o specializare a actelor verbale în funcție de forța magică generată de acestea: „Vrăjile, farmecele și desfacerile sunt trei specii deosebite de poezie populară. Prin urmare, ele nu trebuie confundate una cu alta, cu atât mai puțin cu descântecele, după cum s-a făcut de către cei mai mulți inși până acum” (Marian 1996: 7). Astfel, dacă *descântecele* sunt încadrate în folclorul medical, având rol vindecător, *vrăjile*, *farmecele* și *desfacerile* au legătură domeniul magiei de dragoste, care se folosește de invocații și gesturi mitice, spre a avantaja soarta și relațiile sociale ale celui căruia îi sunt destinate. În general, distincția făcută de Marian nu a fost acceptată în folcloristica românească, încât termenul *descantec* a ajuns să acopere întreaga diversitate a acestei manifestări verbale tradiționale.

În 1931, Artur Gorovei va respinge discriminarea realizată de S. Fl. Marian aducând argumentul că nu există în lumea satului patru categorii diferite de performer, specializați într-un anumit domeniu al „științei” incantatorii. Gorovei caracterizează descântecul ca fiind „formula verbală care face parte integrantă și indispensabilă din vrajă” (Gorovei 1931: 84), considerând astfel, precum majoritatea cercetătorilor din acest domeniu, că descântecul este partea vorbită a ritului magic. Și un alt important cercetător al magiei tradiționale, Gheorghe Pavelescu, consideră inefficientă departajarea în termeni cu etimologie diferită (latină, slavă sau grecească)

a manifestărilor magice românești, însă recunoaște faptul că unele acte verbale însoțesc rituri de natură defensivă, iar altele fac parte din compartimentul magiei ofensive: „Descântecul și desfacerile cuprind magia defensivă, iar vrăjile și farmecele pe cea ofensivă” (Pavelescu 1945: 49). Dacă luăm în considerare cele mai vechi încercări de definire ale *descântecului*, vom constata că, începând cu Dimitrie Cantemir (Cantemir 1973: 345) acest act verbal este considerat o modalitate miraculoasă de vindecare a unor afecțiuni psiho-somatice. O ipoteză cu totul greșită asupra semnificației termenului este propusă chiar în actualul stadiu al cercetării domeniului de un sociolog clujean: „Descântec – ceea ce înseamnă cântec folosit *des*, sau ceea ce este mai adecvat, *cântec repetat*” (Mișu 2002: 246).

Generalizarea cuvântului „descântec” în limba română presupune o concentrare a celor două direcții ale acțiunii magice în cadrul aceluiași semnificant, folosit în secolul al XX-lea în mod nediferențiat atât pentru actele de magie albă, cât și pentru cele de magie neagră. Cuvântul „descântec” își are originea într-un termen neatestat din latina populară, **discanticum*, fiind prezent în limba română veche, în textele religioase (*Psaltirea Hurmuzaki*, *Biblia de la 1688*) în contexte care trimit la efectul subjugant asupra spiritului pe care-l au descântecele (DLR 2006: 4302), așa cum subliniază, de altfel, întreaga literatură biblică (Leviticul 19: 26, Exod 22: 17).

Deși specialiștii consideră că termenul *descântec* este moștenit în forma sa deja prefixată, constatăm că prefixul este extrem de productiv pe terenul limbii populare, fiind edificator pentru rolul medical defensiv al actelor verbale grupate sub acest semnificant. S-a creat, pe baza prefixului *des-* (și a fonetismelor *dis-*, *dez-*) o terminologie folclorică ce trimite la magia defensivă destinată să înlăture magia ofensivă anterioară. Pe de altă parte, acțiunea subjugantă, care a provocat dorința desfacerii magice, nu este acoperită în limba română de un semnificant special de tipul „în-cântec” sau „incantație”, dacă folosim, doar în acest context, un neologism utilizat în lucrări de specialitate. Ivan Evseev susține că termenul „încântec” ar fi fost folosit în mediul tradițional în trecut, completând determinanta ofensivă a magiei, acesta fiind atestat în balada *Sburătorul* a lui Ion Heliade Rădulescu: „Încântec sau descântec pe lume s-a lăsat” (Evseev 1998: 113). Însă termenul „încântec” este atestat și în dicționarele lui Damé (Damé 1893-1895: 151) și Tiktin (Tiktin 1895-1925: 787) la sfârșitul secolului al XIX-lea, iar în *Dicționarul limbii române*, verbul *a încânta* apare, din punctul de vedere al rolului general magic, asemănător cu *a descânta*, fapt probat și de contextul semantic în care apare în lucrarea lui Grigorio-Rigo, *Medicina poporului*, editată în 1907: „(...) sunt babe care încântă limbricii și cu descântece” (apud DLR 1929: 563). Pentru a transpune în limba română veche termenul ebraic ce-l desemna pe *vrăjitor*, traducătorii Bibliei au creat sintagme precum este *vrăjitori cântăreți* (unde se păstrează semnificația din ediția greacă, de persoane „care murmură cuvinte magice pentru a obține ceva”), pentru a se renunța apoi la sugestia de „cântec” în *Biblia de la 1688*, în traducerea simplă *vrăjitori* (Munteanu 2008: 59-60). Eugen Munteanu observă că traducătorii revin totuși la ideea de „cântare magică”, în termeni ca: *descântători* (Micu), *încântători* (Heliade) (Ibidem: 60). Dorim să subliniem faptul că în chiar folosirea nediferențiată

a celor doi termeni (*încântător* și *descântător*) complementari în structura lor de profunzime, într-o etapă îndepărtată a limbii române, sugerează că utilizarea lor corectă din punctul de vedere al semanticii ritului ar fi mai veche decât faza ilustrată de respectivele traduceri. De exemplu, în *Palia de la Orăștie*, remarcăm deja preferința pentru termenul *descântător* și *descântec*, într-un context semantic în care era necesară folosirea termenilor complementari: „Chiemă iară și Faraon mândrii și descântătorii și făcură și ei pren descântecele sale egiptenești și niște ascunde aseaminile” (*Cartea lui Moisi* 2:10) (*Palia de la Orăștie* 1986: 199).

Probabil că termenul care denumește reversul descântecului a fost folosit în mod constant într-o fază arhaică a limbii române, fapt demonstrat de sinonimia dintre verbul *a cânta* și *a vrăji* din aromâna modernă (Papahagi 1963: 288). Totuși, trebuie să subliniem că în dicționarele românești verbul corespondent, a încânta este considerat neologism, fiindcă apare la autori culți din secolul al XIX-lea (DA s. v.). De fapt, din seria de termeni aparținând aceleași familii lexicale (*cantare/ incantare/ di(s)cantare*), româna a păstrat doar cuplul de antonime *cantare/ di(s)cantare* (Vătășescu 2007: 429). Cătălina Vătășescu a arătat că limba română și limba albaneză sunt singurele în care se poate atesta un sens magic arhaic, de proveniență etimologică (din lat. *canticum*), al termenului *cântec* și, respectiv, al albanezului *këngë* (Ibidem: 430-431). Înrudirea lexicală a *cântecului* în sensul său principal actual, profan împărțind cu *cântecul* sensul pierdut de „incantație” trimite la semantica profundă a ritului, efectul magic al eufoniei verbale și al muzicalității, acea funcție melodică a descântecului românesc pe care am stabilit-o ca o particularitate a poeziei acestui tip de text.

În 1870, Atanasie Marian Marienescu, publica în revista „Familia” un *descântec de mușcătura șarpelui*, iar în notița introductivă discuta terminologia magiei în limba română, sprijinindu-se inclusiv pe etimologia termenilor consacrați: *vraja*, *farmecu* și *descântec*. Definiția pe care o oferă *descântecului* ne indică faptul că folcloristul de la sfârșitul secolului al XIX-lea înțelegea diferența dintre cele două acțiuni opuse ale ritului verbal: „*Descântec*, din cânt și prepozițiunile de ex. a face ceva ca să se strice influența farmecului, încântării. Actul în sensul strâns se zice: fărmeccătură, descântătură. Aceea e atacătoare, aceasta e apărătoare” (Marienescu 1971: 734).

Limbile romanice au reușit să conserve cele două interfețe ale actului magic și, în general, folosesc prefixarea pentru crearea termenului derivat, care denumește acțiunea incantatorie opusă. Într-un inventar la fel de bogat ca și cel românesc, limba franceză deține termeni creați cu ajutorul prefixelor specifice magiei defensive: *désenchantement*, *décharmer*, dar și ofensive, adăugând efecte stilistice augmentative la termenii moșteniți: *ensorcellement*, *enchantement*. Cele două părți ale procesului de vrăjire sau de „în-cântare” sunt legate, în virtutea echilibrului între cele două semisfere ale realității. Este cazul vrăjirii și dezvrăjirii în mediul anglo-saxon: „Bewitching also defines its counterparts: *unwitching* and *witching*. According to the inescapable logic of the witchcraft discourse, harm caused by humans through witchcraft can be undone by them. Every bewitchment needs an unwitchment (...) While bewitching is mainly ascribed, unwitching has to be acted out, generally in the form of a blessing or a ritual.” (Blécourt 1999: 152). Prin urmare, gândirea

magică este o gândire circulară, în consens cu polaritatea care definește imaginația simbolică tradițională.

Frecvența folosire a cuvântului *descântec*, împreună cu celelalte derivate lexicale atașate acestuia (verbul *a descânta*, performerul *descântător*) a corespuns cu impresionanta creativitate lexicală prin prefixare în planul terminologiei magice românești, ajungându-se până la prefixări de gradul al doilea care au rostul de a sublinia ipostaza defensivă a actului magic și având drept model îmbinarea termenului care numește îmbolnăvirea cu un prefix care trimite la contra-acțiune. Aspectul compozit al terminologiei care rezultă în urma acestui proces accentuează, încă o dată, grija conștiinței tradiționale pentru precizia cuvântului magic și, în special, credința în capacitatea performativă a verbului incantatoriu. Termenul maramureșean *a dezdeochea* prezintă două straturi lexico-semantică, subliniate de existența celor două prefixe suprapuse. Prefixul *de-* din termenul *de-ochi* „indică originea, cauza boalelor corespunzătoare” (Șăineanu 1999: 198), motivul acțiunii. Modelul consacrat în denumirea descântecele românești, care indică boala prin procedul compunerii cu prepoziția *de* a fost însă uitat, în existența îndelungată a termenului, încât „substantivul *deochi* nu a mai fost simțit ca reprezentând un compus, astfel că a fost posibilă o nouă *compunere*” (Bălțeanu 2003: 92), cu un alt prefix *de-*, frecvent în universul magiei noastre populare, sau *dez-/des-*, întâlnit mai ales în Muntenia și Maramureș. Un text din antologia lui I. Bârlea înregistrează ambele forme, a căror prezență indică cele două acțiuni antinomice ale ochiului: „Pe tine, omule, / Doi ochi te-au diochiet, / Nouă te-au desdeochiet” (Bârlea 1929: 175). Ipoteza supracantității care să copleșească acțiunea celor doi ochi, constantă a stilisticii incantatorii, apare și într-un descântec muntenesc, unde însă ochii benefici capătă o figurație obiectuală: „Ochelari cu patruzeci dă ochi, / tu-ndărăt să dăzdăochi” (Rădulescu-Codin 1986: 543), iar semantica pleonastică, a asocierii, în același context, a adverbului *îndărăt* și a prefixului *dăz-* corespunde legii magice a intensificării.

Într-o impresionantă cercetare asupra fenomenului descolindatului, Petru Caraman vorbește despre „terminologia magică a seriilor contrastante”, de mare popularitate la românii din Dacia (Caraman 1997: 350). Analizând comparativ substratul magic al colindatului și descolindatului, savantul ieșean ne oferă o incursiune istorico-lingvistică în terminologia magiei populare românești și universale. Parcurgând determinările primare ale cuplului terminologic și ritual *cântec* – *descântec*, *a cânta* – *a descânta*, în temeiul acțiunilor antinomice sugerate pragmatic de aceste nuclee lexicale-stilistice, autorul atenționează asupra diferențelor esențiale dintre magia pură și domeniul urării (pozitive) sau imprecăției (negative): „pe când la *desfacerea* de pe terenul magiei populare, cursul normal al vrăjilor merge de la negativ la pozitiv, descolindarea dimpotrivă urmează o cale inversă” și „procedeele descolindatului sunt uimitor de asemănătoare cu cele ale desfăcutului unei vrăji, analogia ajungând adesea până la identitate sub aspect formal” (Ibidem: 353).

Când încercăm să comparăm domeniul românesc al magiei cuvântului cu cel internațional, constatăm trimiterea actului verbal spre originea sa melodică, lucru

subliniat și de pertinența intonațional-ritmică a textului magic. Cercetătorii au observat că în alte tradiții etnofolclorice s-au folosit termeni care, din contră, susțin determinanta recitativă a incantației. Deși astăzi, în engleză și în franceză se folosește mai ales termenul *charm* provenit din *carmen*-ul latinesc, în limba engleză, ca și în alte limbi germanice, alături de acesta apar și alții, cum ar fi cuvinte moștenite din germanicul *spel*. Acesta se mai păstrează în germanul *Spiel*, având însă un sens specializat, iar în norvegiană radicalul a pătruns în terminologia folclorică prin *spjall* ('poveste'). Dacă anglo-saxonul *spell* trimite astăzi la magia neagră, supraviețuirea radicalului în substantivul *godspel* (traducere, în engleza veche, a latinescului timpuriu *bona annuntiatio*) ne indică sensul său arhaic, fiind mai apropiat de protogermanicul *spellam* ('veste, mesaj, spunere'). Până în engleza medievală, se pare că *spell* însemna 'spunere', ceea ce este confirmat de termenul mai specializat *to spell* ('a rosti literă cu literă'). În fine, remarcăm prezența unui vechi radical comun pentru *speak* și *spell* (Oxford Dictionary 1995: 1492). Familia etimologică europeană identificată de Jakob Grimm pentru germanul *besprechen* este formată din suedezul *gälla*, danezul *gjalde*, englezul *to yell*, toți acești termeni trimițând la sensul 'a răsună strident, a urla' (Grimm 1857). Terminologia magică europeană oferă astfel numeroase indicii cu privire la modul de performare originară a incantației. Pe de altă parte, cântecul, strigătul sau spunerea sunt modalități gradate ale aceleași forțe magice.

Un folclorist din secolul trecut sublinia, bazându-se pe fapte culese din lumea satului transilvănean, că: „țărani noștri denumesc descântec orice versuri recitate, nu cântate” (Viciu 1914: 192). Această precizare este susținută de o întreagă serie de fapte tradiționale care au ajuns să fie denumite de către ruralii români cu același termen *descântec*, folosit în cazul magiei verbale, fenomen considerat de unii cercetători ca fiind urmarea unui proces de „degradare semantică” a termenului (Bălțeanu 2003: 100), iar de către alții un indiciu al originii muzicale a speciei folclorice (Bârlea 1983: 16). Este vorba despre *borele* bihorene sau strigăturile care însoțesc dansul popular, bocete moldovenești, orațiile de nuntă, dar și despre anumite descântece olteneste însoțite de melodie. În anumite sate din Transilvania, la colindatul mascașilor cu *Turca*, atunci când colindătorii primesc de la gazde colacul, vătavul cetei recită o lungă urare numită *descântec* (Viciu 1914: 192). Semnificația de „a se lamenta” a cuvântului *descântec* este subliniată de către Grigore Brâncuș ca fiind specifică riturilor funebre din Banat (Brâncuș 2004: 58), deși semnificația apare într-o regiune arhaică mai extinsă. Asocierea uratului sau a colindatului cu poetica magicului sugerează existența în profunzimea ritului augural a forței verbului de a genera plenitudinea ontologică. Prin urmare, avem de-a face cu magia benefică în forma ei superlativă. Trebuie să subliniem în aceste cazuri substratul magic al manifestărilor verbale ale folclorului arhaic. Efectul psihologic al eufoniei, ritmului, al cântecului se îmbină cu rosturile magice primitive, în ciuda actualii interfețe expresive pe care o au majoritatea speciilor folclorice.

Bibliografie

- Ankarloo, *Witchcraft and magic in Europe: the twentieth century*. Published by Continuum International Publishing Group.
- Bălțeanu 2003: Valeriu Bălțeanu, *Dicționar de magie populară românească*, București, Editura Paideia.
- Bârlea 1924: Bârlea, Ion, *Cântece populare din Maramureș*. Vol. II, Descânțete, Vrăji, Farmece și desfaceri, București.
- Bârlea 1983: Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. II, București, Editura Minerva.
- Blécourt et al. 1999, Willem de Blécourt, Ronald Hutton, Jean Sybil La Fontaine, *Witchcraft and magic in Europe: the twentieth century*. Published by Continuum International Publishing Group.
- Brâncuș 2004: Grigore Brâncuș, *Istoria cuvintelor. Unitate de limbă și cultură românească*. Ediția a II-a, București.
- Cantemir 1973: Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, Editura Academiei.
- Caraman 1997: Petru Caraman, *Descolindatul în Orientul și sud-estul Europei. Studiu de folclor comparat*. Ediție îngrijită și postfață de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Damé 1893-1895 : Fr. Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, vol. II, București.
- Marian 1996: S. Fl. Marian, *Descânțete populare române. Vrăji, farmece și desfaceri*, București, Editura Coresi.
- Marienescu 1971: Atanasie Marian Marienescu, *Poezii populare din Transilvania*. Ediție îngrijită de Eugen Blajan, prefață de Ovidiu Bârlea, București, Editura Minerva.
- Mihu 2002: Achim Mihu, *Antropologie culturală*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Munteanu 2008: Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Evseev 1998: Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord.
- Gorovei 1931: Artur Gorovei, *Descânțetele românilor. Studiu de folclor*, București.
- Grimm 1857: Jakob Grimm, *Deutsche Wörterbuch*, vol. 4/I/2, Leipzig, 1857.
- Oxford Dictionary and Thesaurus. Edited by Sara Tulloch, Oxford University Press, 1995.
- Palia de la Orăștie* 1968 : *Palia de la Orăștie*. Text, facsimile, indice. Ediție de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei.
- Papahagi 1963 : Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, București, Editura Academiei.
- Pavelescu 1945: Gheorghe Pavelescu, *Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni*, București.
- Șăineanu 1999: Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranziția sensurilor*. Prefață de B.P. Hasdeu, Ediție îngrijită de Livia Vasiliuță, Timișoara, Editura de Vest.
- Tiktin 1895-1925: H. Tiktin, *Rumanisch-deutsches Wörterbuch. Dicționar român-german*, vol. I-III, București.
- Vătășescu 2007: Cătălina Vătășescu, *Autour de la sémantique du roum. descântec „incantation”, în „Revue des études sud-est européennes”, Tome XLV, nr. 1-4, București, Editura Academiei, p. 427-431.*
- Viciu 1914: Al. Viciu, *Colinde din Ardeal*, București, Soccec.